

ПСИХОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ У СОЦІАЛЬНОМУ ТА ПОЛІТИЧНОМУ ВИМІРАХ

І. В. Жадан

ВЗАЄМОДІЯ СУБ'ЄКТІВ ПОЛІТИЧНОЇ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ЯК ЧИННИК СТРУКТУРУВАННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КАРТИНИ СВІТУ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ: ТЕОРЕТИЧНА МОДЕЛЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

Викладено теоретико-методологічні засади дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації. Запропоновано теоретичну модель дослідження, яка охоплює чинники та параметри оцінювання взаємодії політичних інтересів, запитів і впливів суб'єктів політичної соціалізації, а також основні елементи та особливості політичної картини світу, на основі яких можна визначити ступінь її структурованості.

Ключові слова: політична соціалізація, взаємодія, політична картина світу, дискурс, парадигмальний підхід.

Проблема. Чинники політичної соціалізації досліджують у межах різних парадигмальних підходів, а уявлення про характер і можливість впливу на цей процес варіюють залежно від бачення його детермінантів, сутнісних ознак та очікувань щодо результатів політичної соціалізації.

Мета статті: сформулювати та обґрунтувати теоретико-методологічні засади дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації; розробити відповідну теоретичну модель такого дослідження.

У рамках *класичної парадигми* політичну соціалізацію визначають як процес засвоєння цінностей, норм, традицій, стандартів політичної поведінки, що забезпечує адаптацію особистості до політичної системи. За такого підходу соціалізація виступає інструментом відтворення політичної культури, особистість є об'єктом соціалізувальних впливів, існують (чи принаймні можуть бути визначені) об'єктивні критерії оцінювання успішності процесу соціалізації. Процес політичної соціалізації розглядають здебільшого як монологічний, детермінований іззовні, розвиток обмежується розгортанням потенцій особи і культури, а активність особистості спрямована на засвоєння норм і цінностей, ідентифікацію та адаптацію до політичних реалій. Такий

суб'єкт-об'єктний підхід зумовлює зосередження уваги на умовах та засобах соціалізувальних впливів і може бути доволі продуктивним у сталих суспільствах, де існує консенсус основних суб'єктів взаємодії щодо базових політичних цінностей та цілей.

Дослідники політичної соціалізації, які працюють у *некласичній парадигмі*, більшою мірою акцентують увагу не на відтворенні, а на розвитку політичної культури, при цьому соціалізацію розглядають як діалогічний, самодетермінований, суб'єкт-суб'єктний процес формування політичної картини світу особистості. Категорія *взаємодії* є базовою для розуміння особливостей впливу (а точніше – взаємовпливу) соціалізувального середовища та особистості, джерел і механізмів змін чи обміну змінами, адже дійсність породжується взаємодією. Увага зосереджується на вибірковості особистості в засвоєнні норм і цінностей політичної культури, творчому характері процесу соціалізації, зміцнюються акценти в розумінні можливостей контролю за перебігом соціалізаційного процесу з боку суспільства та особистості. Сфера впливів на процес соціалізації за такого підходу розширюється, змінюється і їхній характер: відбору зразків і моделей політичної поведінки та забезпечення умов для їх інтеріоризації вже недостатньо, постають завдання формування мотивації політичної участі, розвитку політичного мислення, актуалізації рефлексивних механізмів свідомості, спонукання до власних інтерпретацій і самостійного конструювання політичної реальності, а отже, і розвитку політичної культури.

Політичну соціалізацію в *постнекласичній парадигмі* можна визначити як процес інтерпретації та конструювання смислів на основі стійких, глибинних соціокультурних моделей та зразків, представлених у політичному дискурсі. За В. В. Абраменковою, на рівні несвідомого вони представлені візуальними архетипами, на рівні частково усвідомлюваного – стереотипами (схематичними стандартизованими, емоційно забарвленими, стійкими і не чутливими до критики образами, породженими масовою культурою та ідеологією), на рівні свідомого – соціотипами, що формуються в конкретному суспільстві і відображають норми, еталони, критерії, утворені на основі культури [1]. Тобто особистість, що соціалізується, з одного боку, вже є продуктом взаємодії із зовнішнім світом, а з другого – формує своє уявлення про світ політики у взаємодії з іншими, з культурою і сама із собою і водночас впливає на цей світ, продукуючи нові значення, сенси та смисли. Ефективність політичної соціалізації оцінюється за параметрами складності, деталізованості і структурованості політичної картини світу особистості та готовності її до системного зустрічного впливу на поле політичної взаємодії.

З огляду на викладені вище підходи пропонуємо в основу дослідження взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структування політичної картини світу студентської молоді покласти:

- ідеї О. М. Леонтьєва, С. Л. Рубінштейна, С. Д. Смирнова щодо “побудови у свідомості індивіда ... образу світу, образу реальності” як “смыслового поля, системи значень” [5, с. 253-254];

- положення символічного інтеракціонізму, згідно з якими соціальний світ, як і особистість, є продуктом рольової взаємодії між людьми на основі узагальнених символів. Формування картини світу в рамках цього підходу постає як процес конструювання суб'єктом значень на основі оцінювання й тлумачення ситуації, власних дій та дій інших людей, а зміна системи значень зумовлює зміну уявлень про світ (Ч. Кулі, Дж. Мід, Г. Блумер, В. О. Васютинський);

- засади теорії ролей (Е. Гофман, Л. Коен, Р. Ліптон, Т. Ньюком, Т. Парсонс), відповідно до якої соціальна взаємодія уможливорюється завдяки сукупності спільних значень (ролей), без засвоєння яких неможлива ефективна комунікація;

- принципи культурної соціології, розробники якої (Д. Александер, В. Танчер, Л. Скокова) розглядають культуру як життєвий текст, який “базується на певних культурних кодах, моральних універсалиях, символах, дискурсах”, а культурні феномени – як такі, що є “виміром, ... лінією, що проходить через кожен можливу соціальну форму”. Суб'єкти взаємодії дотримуються сформованих кодів і водночас “створюють мінливе середовище для кожного культурного коду” [14, с. 30];

- головні правила соціально-конструкціоністського підходу, що застосовується в дискурсивній психології, зокрема для обґрунтування методичних засад дискурс-аналізу (Д. Поттер, М. Уетерел, Л. Філліпс, Л. Йоргенс, Т. М. Титаренко, Н. В. Чепелева).

Кожен із суб'єктів політичної соціалізації має власні цілі, застосовує специфічні прийоми і засоби їх досягнення в процесі взаємодії. У нашому дослідженні взаємодію суб'єктів політичної соціалізації, услід за В. О. Васютинським, ми будемо розглядати як “обмін моделями світу ..., у результаті якого утворюється ... дискурс інтерсуб'єктної взаємодії” [3, с. 94], що породжує “новий специфічний дискурс ... у якому зароджуються об'єкти, що не існують поза ним, дискурс, що, з одного боку, зумовлює зародження практично нескінченної сукупності індивідуальних суб'єктних сенсів, а з другого боку, сам складається із цих сенсів, поєднує їх у собі, зіштовхує й протиставляє, завдяки їм існує й розвивається” [там само, с. 99]. Тобто суб'єкти політичної взаємодії виступають “продуктами дискурсу і його творцями в специфічних контекстах взаємодії” [15, с. 27]

Фактично політична соціалізація за такого підходу є процесом конструювання особистістю політичної картини світу (моделі світу, власного тексту), яка й зумовлює ціннісні та ідеологічні преференції особистості, політичні практики та форми її політичної участі. Можна припустити, що дискурс взаємодії суб'єктів політичної соціалізації виступає щодо цього тексту як гіпертекст, ознаками якого є багатомірність, нелінійність структури, непослідовність організації інформації, що дає змогу застосовувати асоціативну навігацію й утворювати нові кластери інформації. Завдяки такій будові гіпертекстового простору, з одного боку, а також завдяки “потенціональності, інтенціональності, онтологічності і неструктурованості” [10, с. 174] соціальної ситуації розвитку суб'єкта, з другого, політична картина світу є динамічним утворенням, а процес інтерпретацій, переінтерпретацій і конструювання власного тексту триває впродовж усього життя.

Дискурс взаємодії суб'єктів політичної соціалізації являє собою своєрідну матрицю, яка “задає” базові ціннісно-сміслові конструкти політичної картини світу особистості. На думку О. Є. Сапогової, культура через мову, міфи, схвалювані моделі поведінки тощо визначає бачення суб'єктом реальності на рівні макрофреймів (вплив культури і цивілізації в цілому), мікрофреймів (вплив первинної сімейної соціалізації) і онтофреймів (власний вплив на своє життя, рівень свободи і творчості). Можливості продукувати онтофрейми зростають із підвищенням активності індивіда та завдяки прагненню побудувати індивідуальний текст [10, с. 168].

Дискурс, вплетений у живу тканину соціальної взаємодії, на переконання М. Л. Макарова, репрезентує особливості різних соціально-діяльнісних контекстів та намірів суб'єктів [6, с. 79], а отже, може бути не лише чинником та показником, а й індикатором спрямування соціалізаційних процесів і, відповідно, політичного розвитку особистості та суспільства.

Поняття “картина світу” почасти вживається як синонім “образу світу” (С. Л. Рубінштейн, О. М. Леонтьєв, С. Д. Смирнов, В. В. Петухов, К. Б. Соколов), або “моделі світу” (В. В. Абраменкова, В. О. Васютинський, Н. Ф. Каліна), або “семіосфери” (Т. Нельсон, О. Є. Сапогова) тощо. У рамках нашого дослідження ми слідом за О. М. Леонтьєвим і С. Д. Смирновим визначатимемо образ світу як ядерну структуру щодо картини світу, як *систему експектацій щодо розвитку подій, що зумовлює структурування і ідентифікацію чуттєвих вражень* [12]. За такого підходу образ світу є джерелом інтенціональності суб'єкта, що виявляється в настановленнях, ціннісних орієнтаціях, вибірковості щодо окремих ситуацій взаємодії.

Політична картина світу (ПКС) – одна із частин загальної картини світу, що формується в процесі політичної соціалізації і являє собою динамічну систему уявлень про політичну систему, владу, механізми функціонування політики, моделі політичної поведінки тощо (рис.). На думку І. В. Самаркіної, “...основними елементами політичної картини світу є: базисні понятійні і символічні концепти суспільно-політичної системи (насамперед ключове для політики поняття “влада” і його символічна складова); образи значущих суспільно-політичних акторів: інститутів і персон; подієвий ряд; актуальні проблеми соціально-політичної сфери та способи їх вирішення; геополітична компонента; образ “Я” в політиці” [9, с. 63]. А. Ослон до цих елементів додає поширені в суспільстві визначення, пояснення та ідеологеми, а також уявлення про будову і структуру сучасного політичного світу, про прийняті в ньому норми, правила і цінності [7].

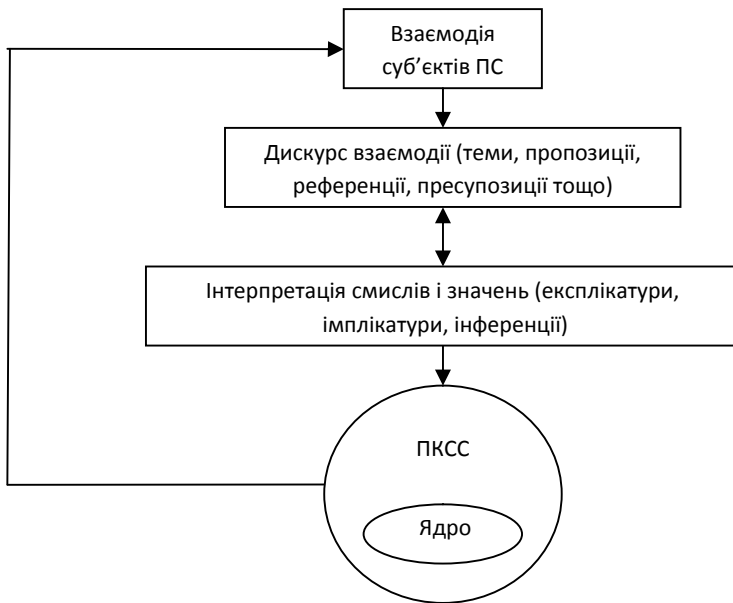

Рис. Модель взаємодії суб'єктів політичної соціалізації як чинника структурування політичної картини світу

Картина світу, як багаторівнева система уявлень про світ, про місце суб'єкта в ньому, “опосередковує, заломлює через себе будь-яку зовнішню дію” [11, с. 142]. Як стверджує В. О. Васютинський, “об’єкт, на який скеровано загальну увагу учасників взаємодії, постає для кожного з них у дискурсі його суб’єктивного тлумачення, але водночас і в дискурсі інтерсуб’єктивних обмінів...” [3, с. 94], тобто уявлення про базові смисли та цінності дискурсу суб’єктів політичної взаємодії можна скласти на основі аналізу політичної картини світу одного із суб’єктів.

Отже, дискурс взаємодії суб’єктів політичної соціалізації може бути досліджений крізь призму уявлень, концептів та смислів, представлених у політичній картині світу студентської молоді, а порівняльний аналіз ядерних структур картини світу молоді з периферійними її структурами, а також із базовими ціннісно-смісловими конструктами, представленими в риторичі, стратегіях, політичних практиках інших учасників взаємодії, дасть нам змогу виявити особливості структурування політичної картини світу молоді та основні суперечності поля політичної соціалізації, що сприяють розвитку політичної культури студентської молоді або ж гальмують його.

Аналіз дискурсу взаємодії суб’єктів політичної соціалізації дасть змогу скласти уявлення про рівень компетентності, раціональності, конфліктності, толерантності, стійкості, агресивності, активності,¹ узгодженості², симультанності, регламентованості, спонтанності взаємодії. На наше переконання, перелічені параметри можуть застосовуватися для характеристики як процесу взаємодії, так і суб’єктивних виявів її учасників, наслідків та результатів взаємодії, а їх урахування в процесі дослідження має не лише діагностичну, а й прогностичну цінність.

Передбачається дослідити *змістові* (базові ціннісно-сміслові конструкти) та *процесуальні* (мотивація взаємодії, практики політичної

¹ Теоретики символічного інтеракціонізму наголошують на ролі активності суб’єкта в процесі взаємодії; суб’єкт живе у світі значущостей, а не стимулів, а отже, діє, а не реагує [2]. *Активність*, у розумінні її як процесу “конструювання зовнішніх умов існування системи, що прагне зберегти і розвинути свою внутрішню визначеність” [4, с. 168], передбачає ініціювання акту взаємодії суб’єктом, спрямованість на зміну дійсності, відстороненість у часі і просторі акту взаємодії від його кінцевого результату [там само].

² Услід за А. В. Брушлинським узгодженість визначаємо як характеристику поєднання основних структурних компонентів взаємодії – цілей і цінностей, мотивів і способів (див. [6, с.78]).

взаємодії, соціальний капітал) аспекти дискурсу взаємодії суб'єктів політичної соціалізації.

Дослідження політичної картини світу передбачає врахування таких її особливостей, як динамічність, цілісність, багаторівневість, центрованість на “Я” суб'єкта, емоційна забарвленість, історична зумовленість, знаковість (символічність), потенційність (багатоманітність можливостей розгортання), контекстуальність, відкритість, незавершеність. Можна припустити, що в суб'єктів політичної соціалізації, які долучаються до обміну моделями та інтерпретаціями, ступінь вияву перелічених особливостей суттєво різняться, а відбір референтних суб'єктів визначається близькістю ядерних конструктів. Важливо також проаналізувати стратегії, які використовують молоді люди для конструювання політичної картини світу, адже від того, наскільки методично, раціонально, логічно аналізуються суб'єктом теми і пропозиції політичного дискурсу, значною мірою залежить близькість ПКС до тієї чи тієї з крайніх точок континууму “наївна” – “спеціальна” ПКС [7].

Ступінь структурованості політичної картини світу суб'єкта пропонуємо оцінювати за параметрами: узгодженості базових ціннісно-сміслових конструктів, деталізації, відповідності очікувань щодо розвитку політичних реалій (ядерні структури ПКС) уявленням про необхідні умови і засоби змін (периферія ПКС), спрямованості часового вектора, загального емоційного фону, проникності меж (відкритості), балансу раціонального та ірраціонального у фреймах, сценаріях і ситуаційних моделях.

Для дослідження дискурсу взаємодії суб'єктів політичної соціалізації застосовуватимуться кількісні і якісні методи дослідження, а саме: метод наративного інтерв'ю, психосемантичні методи (семантичний диференціал, парні порівняння, методика вільного сортування лексичних одиниць, психосемантичні опитування), напівпроективні (методика незакінчених речень) та проективні методики.

Висновки

1. Політичну соціалізацію в постнекласичній парадигмі можна визначити як процес інтерпретації та конструювання смислів на основі стійких, глибинних соціокультурних моделей та зразків, представлених у політичному дискурсі, на основі яких вибудовується політична картина світу особистості (власний текст). Дискурс взаємодії суб'єктів політичної соціалізації виступає щодо цього тексту як гіпертекст, завдяки особливостям будови якого, з одного боку, та потенціональності, інтенціональності, онтологічності і неструктурованості соціальної ситуації розвитку суб'єкта, з другого, політична картина світу є динамічним утворенням, а процес конструювання власного тексту триває впродовж усього життя.

2. З огляду на те, що кожен суб'єкт є одночасно творцем і продуктом дискурсу інтерсуб'єктної взаємодії, базові ціннісно-сміслові конструкти дискурсу взаємодії суб'єктів політичної соціалізації можуть бути досліджені крізь призму уявлень, концептів та смислів, представлених у політичній картині світу одного з її учасників, наприклад студентської молоді.

3. Аналіз базових смислів і значень, відображених у риториці, стратегіях, політичних практиках учасників взаємодії, дасть змогу визначити основні суперечності поля політичної соціалізації, особливості конструювання політичної картини світу студентської молоді, а також особливості впливу окремих суб'єктів політичної соціалізації на формування смислів та структурирування політичної картини світу молоді.

Література

1. *Абраменкова В. В.* Социальная психология детства: развитие отношений ребёнка в детской субкультуре / В. В. Абраменкова. – М.: Московский психолого-социальный ин-т; М. – Воронеж: МОДЭК, 2000. – 416 с.
2. *Блумер Г.* Общество как символическая интеракция / Г. Блумер // Современная зарубежная социальная психология: тексты / Г. Блумер; под ред. Т. М. Андреевой, Н. Н. Богомоловой, Л. А. Петровской. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – С. 173–179.
3. *Васютинський В.* Інтеракційна психологія влади / Вадим Васютинський. – К.: Київ. славіст. ун-т, 2005. – 492 с.
4. *Корнилова Т. В.* Методологические основы психологии / Т. В. Корнилова, С. Д. Смирнов. – СПб.: Питер, 2006. – 320 с.
5. *Леонтьев А. Н.* Избранные психологические произведения : в 2-х т. Т. II / А. Н. Леонтьев. – М.: Педагогика, 1983. – 320 с.
6. *Макаров М. Л.* Основы теории дискурса / М. Л. Макаров. – М.: Гнозис, 2003. – 280 с.
7. *Ослон А.* Человек – “миноритарный акционер” картины мира [Электронный ресурс] / А. Ослон // Отечественные записки. – 2002. – № 3 (4). – Режим доступа : <http://www.strana-oz.ru/?numid=4&article=216>
8. Психология индивидуального и группового субъекта / под ред. А. В. Брушлинского, М. И. Воловиковой. – М.: ПЕР СЭ, 2002. – 368 с.
9. *Самаркина И. В.* Публичная сфера в политической картине мира: структура, практики взаимодействия и векторы трансформации / И. В. Самаркина // Трансформация публичной сферы и сравнительный анализ новых феноменов политики : сб. науч. статей. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2010. – С. 62–73.
10. *Сапогова Е. Е.* Psychocadabra: субъективная “картина мира” как гипертекст / Е. Е. Сапогова // Известия ТулГУ. Серия “Психология”. – Тула : ТулГУ, 2004. – Вып.4. – С. 163–179.
11. *Смирнов С. Д.* Психология образа: проблемы активности психического отражения / С. Д. Смирнов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 232 с.

12. *Смирнов С. Д.* Мир образов и образ мира / С. Д. Смирнов. // Вестник Московского университета. Серия 14: Психология. – 1981. – №2. – С. 15–29.
13. *Соловьев А. И.* Политический дискурс. Коммуникация и культура: противоречия поля политики / А. И. Соловьев // Полис. – 2002. – №6. – С. 6-17.
14. *Танчер В.* Культуральна соціологія: “сильна програма” досліджень смислів соціального життя / В. Танчер, Л. Скокова // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – К., 2009. – №4. – С. 19-42.
15. *Филлипс Л.* Дискурс-анализ. Теория и метод : пер. с англ. / Л. Филлипс, Л. В. Йоргенс. – 2-е изд., испр. – Х. : Гуманитарный центр, 2008. – 352 с.

Жадан И. В. Взаимодействие субъектов социализации как фактор структурирования политической картины мира студенческой молодежи: теоретическая модель исследования

Изложены теоретико-методологические принципы исследования взаимодействия субъектов политической социализации. Предложена теоретическая модель исследования, которая включает факторы и параметры оценивания взаимодействия политических интересов, запросов и влияний субъектов политической социализации, а также основные элементы и особенности политической картины мира, на основе которых можно определить степень ее структурированности.

Ключевые слова: политическая социализация, взаимодействие, политическая картина мира, дискурс, парадигмальный подход.

Zhadan I. V. Socialization subjects' interaction as a factor of structuring students' political world view: theoretical research model

The article presents theoretical and methodological foundations of investigating political socialization subjects' interaction. The proposed theoretical model of the research includes factors and parameters for evaluation of interaction of political socialization subjects' political interests, inquiries and influences as well as key elements and specific features of the political picture of the world on the basis of which the degree of its structural unity can be determined.

Key words: political socialisation, interaction, political picture of the world, discourse, paradigm approach.

© Жадан И. В.

С. В. Баранова, О. М. Васильченко

**УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ВМІННЯ ТА НАВИЧКИ
ПОЛІТИЧНОЇ УЧАСТІ**

Представлено результати емпіричного дослідження уявлень молоді про навички та вміння, необхідні для політичної участі, і про основних суб'єктів політичної діяльності. Проведено реконструкцію однієї із форм соціальних уявлень – стереотипних образів-типажів. Виділено три фактори семантичного простору, що описує й